

Бібліографічні посилання

1. Концепція державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні”, схвалена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Секретаріаті Президента України 24.04.2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України”, заведеної Указом Президента України від 08.04.2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4UMfPEGznhhSTHZ2EWzA.HdIPosFggkRbII>.
3. *Махоткин В.П.* Преступления, не представляющие большой общественной опасности. – М., 1992.
4. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України від 11.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
5. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
6. *Кривоченко Л.М.* Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: Монографія. – К., 2010.
7. *Ковалев М.И.* К вопросу об эффективности применения ч. 2 ст. 7 УК РСФСР // Правовые исследования. – Тбилиси, 1977. – С. 73.
8. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / Под ред. В.Н. Кудрявцева, С.Г. Келиной. – М. 1987.
9. *Шаргородский М.Д.* Вопросы общего учения о наказании в теории советского права та современном этапе // Советское государство и право. – 1961. – № 10. – С. 144-145.
10. *Курляндский В.И.* Неотвратимость наказания и борьба с преступностью // Советское государство и право. – 1972. – № 9. – С. 84.
11. *Цатурян Т.В.* Проблемы классификации преступлений в уголовном праве Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2005.
12. Проект Кримінального процесуального кодексу від 10 грудня 2007 р.: Підгот. Робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. – К., 2007.

Надійшла до редакції 30.11.2011

Н.В. Уварова

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.6

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ, ВЧИНЕНИХ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ, В УКРАЇНІ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Досліджено кримінальне законодавство України радянського періоду з виокремленням основних етапів формування кримінально-правових норм, спрямованих на охорону життя та здоров'я особи від злочинних посягань, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Ключові слова: *кримінальний кодекс, расова, національна, релігійна ворожнеча та розбрат, охорона життя та здоров'я особи від злочинних посягань.*

Исследуется уголовное законодательство Украины советского периода с выделением основных этапов формирования уголовно-правовых норм, направленных на охрану жизни и здоровья личности от преступных посягательств, совершенных по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости.

Ключевые слова: *уголовный кодекс, расовая, национальная, религиозная вражда и рознь, охрана жизни и здоровья личности от преступных посягательств.*

In the article the criminal statute of Ukraine of soviet period is probed with the selection of the basic stages of forming of criminal legal norms directed on the guard of life and health of personality from criminal trespasses accomplished on reasons of racial, national or religious intolerance.

Keywords: *criminal code, racial, national, religious enmity, guard of life and health of personality from criminal trespasses.*

Постановка проблеми. В історії людства нетерпимість існувала завжди, породжуючи війни, релігійну ворожнечу та ідеологічне протистояння. У буденному житті вона виражалась і виражається у фанатизмі, стереотипах, а в державному масштабі – в расовій дискримінації, переслідуванні за національною, релігійною ознакою, в порушенні найважливіших демократичних свобод тощо. У ході безпосередньої реалізації цих негативних процесів об'єктом злочинних посягань неодноразово були життя та здоров'я людей, які ставали жертвами ксенофобських проявів.

Право на життя та здоров'я, безсумнівно, є найприроднішим та найціннішим, що може мати людина. Без забезпечення права на життя та здоров'я не можна говорити про будь-які інші права і свободи.

Наприклад, ще за давніх часів вбивство визнавалося одним з найбільш тяжких злочинів. Свідченням тому є закріплення відповідальності за певні види вбивств ще в Руській Правді. Найтяжчими вбивствами визнавалось вбивство батьків, братів і сестер, свого пана, вбивство чоловіка і дитини. За такі злочини карали смертю.

Прослідковуючи розвиток кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи від злочинних посягань, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в історичному розрізі, ми можемо побачити, наскільки змінювалися ціннісні орієнтири того чи іншого суспільства чи тієї або іншої країни в різні періоди, що, у свою чергу, надасть нам можливість оптимально оцінити сьгоднішні проблеми у цій сфері, і головне – виробити відповідне бачення щодо їх вирішення.

У даному контексті дослідження кримінального права та суміжних із ним галузей права в Україні радянського періоду представляє найбільший науковий інтерес, оскільки саме в цей історичний відрізок в нашій країні досить активно змінювався державний та соціальний устрій, а відповідно, формувалися нове законодавство та нові суспільні відносини, пов'язані із питаннями рас, національностей та

релігій.

Аналіз наукових досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зважаючи на новизну конкретних норм, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, розгляд їх розвитку необхідно розпочинати із попередніх норм, які носили більш загальний характер, як, наприклад, ст. 161 КК України в редакції до 5 листопада 2009 р. Відповідно, і попередні наукові дослідження кримінального законодавства радянського періоду вітчизняними вченими проводилися із такої ж позиції. Аналіз різних питань, в тому числі й генезису кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи від злочинних посягань, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в українській науці кримінального права здійснювався П.П. Андрушком, І.О. Зінченко, С.Л. Лисенковим, С.Я. Лиховою, О.А. Мартиненком, М.І. Мельником, М.І. Пановим, В.М. Панькевичем, А.В. Савченком, Н.В. Шепелевою та ін.

Метою даної статті є виокремлення основних періодів (етапів) у формуванні кримінально-правових норм, спрямованих на охорону життя та здоров'я особи від злочинних посягань, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в Україні радянського періоду.

Виклад основного матеріалу. Декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду від 6 січня 1919 р. на території України було запроваджено нову форму правління – радянську республіку. З приходом до влади радянський уряд розпочав запеклу боротьбу з церквою та її впливом на життя громадян. Так, у ст. 21 Конституції УСРР від 14 березня 1919 р. до категорії осіб, що не мали виборчого права і права бути обраними, серед інших належали ченці і духовні настоятелі церков і релігійних культів. При цьому ст. 32 зазначеної Конституції закріплювала рівні права за трудящими незалежно від їх раси і національності, а встановлення або допущення будь-яких привілеїв або переваг на цьому ґрунті, так само як і пригнічення національних меншин або обмеження їх рівноправ'я, проголошувала суперечними з основним законом Республіки. Статті 30 та 31 також захищали права представників національних менших [1, с. 74-76].

Вперше кримінальна відповідальність за посягання на міжнаціональні відносини з'явилася в Україні у ст. 83 КК УСРР від 23 серпня 1922 р. Вказана норма була включена до розділу про злочини проти порядку управління та передбачала у першій частині агітацію і пропаганду різного роду, яка полягала у призиві до вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 75-81⁵, а рівно у розпаленні національної ворожнечі і розбрату, що каралися позбавленням свободи на строк не менше одного року із суворою ізоляцією. Частина друга цієї статті передбачала кваліфікуючу форму даного злочину: якщо ж агітація і пропаганда мали місце під час війни і були спрямовані на невиконання громадя-

нами покладених на них військових або пов'язаних з військовими діями обов'язків і повинностей, то покарання може бути підвищено аж до вищої міри [2, с. 31].

Таким чином, можна зазначити, що з КК УСРР 1922 р. в Україні почало формуватися кримінальне законодавство, що певним чином ставило під охорону держави деякі суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням рівності громадян за національною ознакою. Проте про кримінальну відповідальність за злочини проти життя або здоров'я, вчинені на цьому ґрунті, у вказаному кодексі не йшлося. Так само як і не було вказівки на розпалення ворожнечі і розбрату за расовою чи релігійною ознакою.

Що стосується релігії, то КК УСРР 1922 р. не тільки не містив норм, які б захищали права релігійних меншин, а навпаки, включав главу під назвою «Порушення правил про відокремлення церкви від держави», яка встановлювала покарання навіть за здійснення служителями культів усіх віросповідань релігійних обрядів (хрещення, обрізання, вінчання, зняття церковного благословення або інших рівнозначних їм) раніше реєстрації відповідних актів цивільного стану (народження, смерті, шлюбу, і розлучення) (ст. 123¹) [2, с. 42-43].

З часом було прийнято КК УРСР від 08 червня 1927 р. Він містив норму (ст. 56²¹), подібну до ст. 83 КК УСРР 1922 р., але вона мала в собі певні зміни, які можна охарактеризувати як еволюцію кримінального законодавства у сфері регулювання міжнаціональних та релігійних конфліктів. Основною прогресивною відмінністю ст. 56²¹ від попередньої було те, що вона передбачала відповідальність за розпалення як міжнаціональної ворожнечі та розбрату, так і релігійної, шляхом пропаганди та агітації, рівно розповсюдження або виготовлення і зберігання літератури відповідного характеру [3, с. 29]. Поява цієї статті була парадоксальним явищем, зважаючи на антирелігійну політику радянського уряду, і, безперечно, стала прогресивним кроком. Разом з тим злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів національної чи релігійної нетерпимості, як і раніше, в рамках цієї або окремої норми не позначалися.

Після Другої світової війни людством була визнана необхідність розробки системного та послідовного підходу до оцінки і контролю становища у сфері збереження миру. Ще живі спогади про недавні трагедії сприяли розумінню цивілізованим суспільством того, що демократія та підзвітне і спільне управління, що реагує на потреби і сподівання народів, а також повага до прав людини, основних свобод і законності є необхідними для ліквідації расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаною з ними нетерпимості. А війна своєю історією, сповненою кровопролитними безчинствами, довела, що саме ідеї «вищості» і нетерпимості призводять до хаосу і ослаблення правового порядку. Очікуваною реакцією держав, яких торкнулася світова війна, було створення ряду важливих документів, які визначили політику рівності та механізми її впровадження.

На формування українського законодавства у цій сфері також величезний вплив мав досвід міжнародної спільноти. Це відповідним чином було обумовлено і Законом СРСР «Про надання союзним республікам повноважень в галузі зовнішніх зносин і про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат» від 1 лютого 1944 р. Україна отримала досить широке коло повноважень щодо міжнародної співпраці, хоча вони фактично обмежувалися центральним керівництвом СРСР. Проте 26 червня 1945 р. УРСР підписала Статут ООН, а 24 жовтня того ж року ратифікувала його.

У зв'язку з членством в ООН УРСР ратифікувала ряд міжнародних документів, спрямованих на захист прав людини, у тому числі національної та расової рівності.

25 грудня 1958 р. був прийнятий Закон СРСР про кримінальну відповідальність за державні злочини, який належав до чинних загальносоюзних законів. Цей нормативний акт містив ст. 11, яка встановлювала покарання у виді позбавлення волі строком від 6 місяців до 3 років або заслання строком від 2 до 5 років за пропаганду або агітацію з метою розпалення расової або національної ворожнечі або розбрату, а також за пряме або побічне обмеження прав або встановлення прямих або побічних переваг громадян залежно від їх расової або національної приналежності.

Дана норма без змін знайшла своє відображення у ст. 66 КК УРСР, який був прийнятий 28 грудня 1960 р. [4, с. 44]. Проте незважаючи на важливість встановлення кримінальної відповідальності за посягання на міжнаціональну та міжрасову стабільність, вказана стаття все ж таки залишалася декларативною та недієвою.

Прийняття у 1979 р. Конституції СРСР нормативно проголосило ряд демократичних положень, зокрема, у ній закріплювалося, що:

а) громадяни СРСР рівні перед законом незалежно від ... національної належності (ст. 34 розд. II гл. 6 «Громадянство СРСР. Рівноправність громадян»);

б) громадяни СРСР різноманітних національностей мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечується політикою всебічного розвитку і зближенням всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, можливістю користування рідною мовою і мовою інших народів СРСР. Які б то не були прямі або непрямі обмеження прав, встановлення прямих або непрямих переваг громадян за національною ознакою, рівно всіляка проповідь національної виключності, ворожнечі і зневажливості, караються по закону» (ст. 36 розд. II гл. 6 «Громадянство СРСР. Рівноправність громадян»).

Одним із основних обов'язків громадян СРСР згідно зі ст. 14 Конституції був обов'язок кожного громадянина СРСР поважати національну гідність інших громадян, укріплювати дружбу націй і на-

родностей Радянської інтернаціональної держави [5, с. 315].

Однак незважаючи на таку прогресивну конституцію, ситуація із дотриманням національної рівності і взаємоповаги громадян в СРСР згодом почала різко погіршуватися. Підтвердженням цього стало загострення міжнаціональних відносин та виникнення конфліктів і масових безладів на національному ґрунті з людськими жертвами в союзних республіках Середньої Азії та Кавказу.

На тлі таких негативних явищ та з урахуванням Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 квітня 1989 р. в Україні суттєвій редакції була піддана ст. 66 КК УРСР 1960 р.

Нова норма встановлювала кримінальну відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової або релігійної ворожнечі і ненависті, на приниження національної честі і гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями, а також пряме або непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих преваг громадян в залежності від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ч. 1 ст. 66 КК УРСР). Покаранням за це передбачалося позбавлення волі на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до одного року, або штраф. Частина 2 цієї статті встановлювала, що: «Ті ж дії, пов'язані з насильством, обманом або погрозами, а також скоєні службовою особою, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом». А ч. 3 визначала, що «дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, які були скоєні групою осіб або потягли загибель людей, або інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років».

Саме із введенням в дію цієї редакції ст. 66 КК УРСР 1960 р. в Україні вперше було:

1) встановлено кримінальну відповідальність за три форми ксенофобії: расову, національну та релігійну, – а не лише за деякі з них, як це було у попередньому кримінальному законодавстві;

2) поставлено під кримінально-правову охорону життя та здоров'я особи від злочинних посягань, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 та ч. 3 ст. 66).

Однак це були не останні зміни у даній сфері. Так, 2 квітня 1990 р. був прийнятий Закон Союзу РСР «Про посилення відповідальності за посягання на національну рівноправність громадян і насильницьке порушення єдності території Союзу РСР». Цей закон визнавав проти-законною і такою, що підлягає забороні, діяльність будь-яких об'єднань громадян, у тому числі політичних партій, громадських організацій і масових рухів, яка була спрямована на розпалювання національної чи расової ворожнечі, ненависті і зневажання інших націй або застосування насилля на національному, расовому чи релігійному підґрунті. Дії громадян щодо створення подібних об'єднань, а також активна участь у їх діяльності, каралися в адміністративному порядку

штрафом або адміністративним арештом, якщо за такі дії не передбачена кримінальна відповідальність. Цей же Закон передбачив доповнення ст. 34 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік новою обставиною, що обтяжувала покарання, – вчинення злочину на ґрунті національної або расової ворожнечі або зневаги.

Висновки. Отже, підсумовуючи аналіз кримінального законодавства щодо охорони життя та здоров'я особи від злочинних посягань, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в Україні радянського періоду, можемо виокремити такі етапи його становлення:

1) встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні дії, пов'язані із порушенням певних прав громадян, тільки щодо національної рівності та без виокремлення ознак, які б вказували на спеціальний захист життя та здоров'я особи при їх вчиненні (КК УСРР від 23 серпня 1922 р.);

2) поширення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні дії, пов'язані із порушенням певних прав громадян, не тільки щодо національної, а й релігійної рівності, проте знову без виокремлення ознак, які б вказували на спеціальний захист життя та здоров'я особи при їх вчиненні (КК УРСР від 08 червня 1927 р.);

3) зміна деяких аспектів кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні дії, пов'язані із порушенням певних прав громадян, шляхом вказівки на расову та національну рівність, але взагалі без релігійної та без виокремлення ознак, які б вказували на спеціальний захист життя та здоров'я особи при їх вчиненні (КК УРСР від 28 грудня 1960 р.);

4) встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні дії, пов'язані із порушенням прав громадян, щодо національної, расової, релігійної рівності з виокремленням ознак, що вказували на спеціальний захист життя та здоров'я особи при їх вчиненні (ст. 66 КК УРСР від 28 грудня 1960 року в редакції 1989 р.).

Бібліографічні посилання

1. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К., 2001.
2. Уголовный кодекс УССР: Введен в действие 15 сентября 1922 г. С изменениями и дополнениями по 1 ноября 1924 г. – Х., 1924.
3. Уголовный кодекс УССР: В редакции 1927 г. С изменениями по 1 июня 1928 г. – 4-е офиц. изд. – Х., 1928.
4. Уголовный кодекс Украинской ССР от 28 декабря 1960 г.: Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 января 1975 г. и постатейными материалами. – К., 1975.
5. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К., 2000. – Т. 1.

Надійшла до редакції 01.12.2011